

УДК 347.9

Олена Коваленко,*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ ЕМАНСИПАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ БАЖАЮТЬ ЗАЙМАТИСЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Предметом розгляду статті є проблема судового захисту інтересів неповнолітніх осіб щодо надання їм повної дієздатності, коли вони мають намір займатися підприємницькою діяльністю. Вказується на необхідність закріплення в законодавстві України норм, що визначали би право неповнолітніх осіб звертатися до суду з вимогою про надання їм повної дієздатності за умови відсутності згоди на це законних представників і органів опіки та піклування.

Ключові слова: емансипація неповнолітніх, дієздатність неповнолітніх, підприємницька діяльність неповнолітніх.

Постановка проблеми. Соціально-економічні трансформації, що відбуваються останніми десятиріччями, призводять до зміни суспільства індустріального на суспільство інформаційного типу. Інформація одночасно є товаром та інструментом, за допомогою якого відкривається доступ до інших благ, необхідних людині. З інформацією вчать ефективно працювати дорослі й діти. Причому в останніх, як вказує досвід, результативність такого навчання є набагато вищою. Цікаво відзначити, що зазначена обставина позначається й на правовому режимі впорядкування суспільних відносин, зокрема, що стосується розширення можливості активної участі неповнолітніх фізичних осіб у приватних правовідносинах.

Висока швидкість поширення інформації за допомогою глобальної інформаційної мережі сьогодні дозволяє людині дорослішати раніше. Соціальний досвід, що набувається у тих чи інших життєвих ситуаціях, тепер буквально тиражується у просторі Інтернет та є доступним до сприйняття різними віковими категоріями, у тому числі й дітьми. З отриманням певного обсягу життєвого досвіду цивільне право України пов'язує й наявність у особи того чи іншого виду дієздатності, оскільки сама дієздатність – це здатність особи адекватно реагувати на юридично значущу поведінку інших суб'єктів та правильно оцінювати значення власних дій, що спричиняють ті чи інші правові наслідки.

Ще три десятки літ тому доступ до виробництва майнових благ був пов'язаний з необхідністю опанування професій лише в індустріальному, сільськогосподарському

виробництві чи сфері надання побутових послуг. Це викликало для неповнолітніх осіб необхідність не тільки отримання певного досвіду, але й фізіологічного визрівання. Фізично складні умови праці в зазначених сферах виробництва зумовлювали вікові обмеження щодо участі у відповідних трудових правовідносинах.

Сьогодні, коли стрімко розвиваються інформаційні технології, виникла низка нових видів людської діяльності, у тому числі й професій, доступ до яких відкривається раніше за досягнення особою повноліття. «Продаж» неповнолітніми особами своїх інтелектуальних здібностей та їх результатів є тепер досить поширеною практикою. Причому реалізація у цих видах діяльності можлива не тільки через укладання трудових договорів, але й шляхом самоорганізації власної праці, тобто через здійснення підприємництва чи укладання окремих цивільних договорів. Не варто забувати й про те, що свою активність юнаки та дівчата сьогодні проявляють не лише у сфері інформаційних технологій чи створенні об'єктів права інтелектуальної власності, але й у «традиційних» галузях підприємництва: роздрібній торгівлі, наданні послуг тощо. Отже, соціальна активність неповнолітніх фізичних осіб є однією з ознак сучасності, що вимагає відповідної реакції з боку законодавця.

Принципові зміни з цього приводу в законодавстві України вже відбулися. Як відомо, ст. 34, 35 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) встановлюють правила, згідно з якими неповнолітня фізична особа набуває повної цивільної дієздатності або їй

такий обсяг дієздатності може бути наданий за певних умов. Тобто ще до досягнення особою повноліття, вона може набути (їй може бути наданий) повний обсяг дієздатності. Тож правова емансипація в Україні легітимно визнана. Разом із тим доводиться спостерігати певну непослідовність формулювання законодавцем правил про надання неповнолітнім особам повної цивільної дієздатності. Йдеться про можливість виникнення повноти обсягу дієздатності в осіб, які бажають займатися підприємницькою діяльністю.

Вимоги ч. 3 ст. 35 ЦК України вказують на те, що повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. Обов'язковою умовою реєстрації неповнолітньої особи в статусі підприємця є наявність письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальників або органу опіки та піклування. У свою чергу, моментом набуття фізичною особою повної дієздатності за вказаних обставин є факт її реєстрації як підприємця. Слід наголосити, що за відсутності зазначеної згоди законних представників або органу опіки та піклування надання повної дієздатності *не може відбутися на підставі рішення суду (!)*. Тож доводиться спостерігати відмінність законодавчого підходу щодо порядку емансипації різних категорій неповнолітніх фізичних осіб: 1) тих, які досягли шістнадцяти років і працюють за трудовим договором, а також тих неповнолітніх, які записані матір'ю або батьком дитини (ч. 2 ст. 35 ЦК України) та 2) неповнолітніх, які досягли шістнадцяти років і бажають займатися підприємницькою діяльністю (ч. 3 ст. 35 ЦК України). Для першої категорії осіб законодавцем надана можливість судового захисту їхнього інтересу щодо отримання повної дієздатності (коли відсутня згода законних представників або органу опіки та піклування), а для другої – ні. Аналіз норм ст. 47, а також ст. 302 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) дає змогу переконаватися, що згаданий підхід знайшов своє відображення і в процесуальному законодавстві. Вважаємо, що такі відмінності правових режимів судового захисту інтересів неповнолітніх осіб заслуговують на критику, адже це є обмеженням другої категорії неповнолітніх осіб у доступі до правосуддя. Отже, власне проблемою є відсутність можливості у неповнолітніх осіб, яким виповнилося шістнадцять років і які бажають займатися підприємницькою діяльністю, у судовому порядку захистити свій інтерес щодо набуття повної цивільної дієздатності.

Аналіз останніх досліджень за темою статті. З моменту набрання чинності нормами ЦК України про емансипацію сплинуло більше чотирнадцяти років, але цей інститут піддавався аналізу тільки на рівні розрізнених робіт, здебільшого у вигляді наукових статей та коментарів законодавства. Серед праць українських дослідників слід назвати роботи за авторством О. В. Бермічевої, Н. Л. Бондаренко-Зелінської, Ю. І. Веприк, Н. А. Д'ячкової, І. В. Жилінкової, І. В. Жукевича, Є. С. Кугота, М. В. Міщенко, Г. О. Світличної, В. В. Фурси, Ж. Л. Чорної та інших вчених [3, с. 81-89; 4, с. 60-64; 5, с. 132-138; 6, с. 297-301; 7, с. 75-80; 8, с. 114-119; 9, с. 35-41; 10, с. 111-113; 11, с. 190-194]. Названі дослідники намагалися своєю увагою охопити як підстави набуття повної цивільної дієздатності (ст. 34 ЦК України), так і надання повної цивільної дієздатності (ст. 35 ЦК України), а також процедурні питання емансипації. Такий комплексний підхід є корисним з точки зору загальної характеристики проблем емансипації. Водночас він не дозволяє досить концентровано зосередитися на вирішенні кожного елементу зазначеної проблеми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на вищевказане, додаткової розробки вимагають проблемні питання емансипації неповнолітніх осіб, які досягли шістнадцяти років і бажають займатися підприємницькою діяльністю, зокрема, щодо надання їм повної дієздатності на підставі рішення суду. Як зазначалося вище, наразі така можливість захисту вказаного інтересу неповнолітніх осіб чинним законодавством не передбачається. У літературних джерелах із цього приводу наводяться доволі суперечливі позиції.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є обґрунтування можливості застосування судового захисту інтересу неповнолітніх осіб щодо їх емансипації з підстав, передбачених ч. 3 ст. 35 ЦК України.

Виклад основного матеріалу статті. Цивільно-правовий статус фізичної особи визначається такими її правовими властивостями («здатностями»), як право- та дієздатність. Правоздатність констатує наявність у людини здатності бути носієм цивільних прав та обов'язків. Дієздатність же визначає можливість фізичної особи своїми діями набувати суб'єктивні права та їх здійснювати, створювати обов'язки та їх виконувати, нести відповідальність (ст. 30 ЦК України). Правова активність фізичних осіб зростає пропорційно збільшенню обсягу їхньої дієздатності. Повноцінним суб'єктом

приватних правовідносин людина стає за умови набуття нею повної дієздатності. Зазначені правосуб'єктні вимоги, особливо щодо активної суб'єктності (дієздатності), стосуються й підприємництва.

Підприємництво є ризиковим видом діяльності, що вимагає від суб'єктів цієї діяльності самоорганізації, вміння передбачувати настання певних економічних і правових наслідків власної поведінки та поведінки інших. Рішення про вчинення тих чи інших актів поведінки, котрі в сукупності й утворюють власне підприємницьку діяльність, мають прийматися особами досить оперативно та самостійно. Здійснення фізичними особами підприємництва через представництво є неможливим. Все наведене вище вказує на той необхідний набір особистих якостей суб'єктів, без яких вони не зможуть бути учасниками підприємницьких відносин.

Майнова самостійність хоча й не є особистою властивістю суб'єкта-підприємця, але без цієї ознаки здійснення підприємництва також є неможливим. Зі змісту правових норм випливає загальна презумпція того, що фізична особа-підприємець повинна мати певний обсяг майна аби бути учасником підприємницьких відносин. Якщо для економічного забезпечення підприємницької діяльності можна скористатися навіть чужим (у речово-правовому розумінні) майном, зокрема орендованим, то для несення особою в підприємницьких відносинах майнової відповідальності вимагається наявність власного майна (ст. 52 ЦК України).

Наведені ознаки підприємницької діяльності визначають юридико-психологічний портрет фізичної особи, яка, з точки зору права, потенційно здатна займатися такою діяльністю. На перший погляд, нею може бути винятково повнолітня та повністю дієздатна особа, оскільки неповнолітні не відповідають цим ознакам.

Дійсно, окрім відсутності необхідного обсягу власного майна, неповнолітні особи, за загальним правилом, не володіють також достатнім життєвим досвідом та вмінням вести справи в тому числі й підприємницького характеру. Надмірна азартність підлітків, їхня схильність до наслідування не кращих взірців поведінки, прагнення самоствердитися будь-якими способами створюють загрозу виникнення шкідливих наслідків не тільки для них, але й для інших осіб. Неповнолітні особи нерідко використовуються дорослими як своєрідна ширма для прикриття ініційованих ними сумнівних оборудок. Отже, наведені фактори ризику мають враховуватися під час надання повної дієздатності шістнадцятирічним підліткам, які бажають займатися підприємницькою діяльністю.

Втім, згадані вище специфічні ознаки юридико-психологічного портрету неповнолітніх не можуть вказувати на принципову неможливість надання їм права займатися підприємницькою діяльністю. Не менш виваженою та обґрунтованою має бути й відмова в наданні вказаного права. Все залежить від персональних якостей конкретної особи. Власне, такого підходу й намагається дотримуватися вітчизняний законодавець. Щоправда, ці намагання не можна назвати абсолютно послідовними.

Як відомо, повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю, тільки за наявності письмової згоди її законних представників або органу опіки та піклування (ч. 3 ст. 35 ЦК України). Це правило у першому наближенні начебто не може викликати заперечення, адже найближчі до неповнолітньої особи – її батьки чи інші законні представники, тому саме вони мають оцінити соціальну зрілість підопічного щодо його готовності займатися підприємницькою діяльністю. Разом із тим відмова в наданні законними представниками згоди на зайняття неповнолітньою особою підприємницькою діяльністю може бути необґрунтованою. Нерідко самі батьки чи інші законні представники неповнолітніх осіб ведуть антисоціальний спосіб життя, що є причиною напруженості внутрішньо сімейних відносин. Згадана відмова часто використовується батьками (іншими законними представниками) для безпідставного збереження впливу на своїх дітей (підопічних) або як шантаж заради досягнення певних корисливих цілей. Підлітки ж, маючи на меті вирватися з такого антисоціального середовища та набутти самостійності, через відсутність вказаної згоди юридично позбавляються можливості покращити свій соціальний та правовий стан. Отже, надання неповнолітній особі права займатися підприємництвом за описуваної життєвої ситуації могло б стати для неї тим соціальним ліфтом, що дозволив би не повторювати долю своїх батьків (законних представників) і почати будувати якісно інше життя.

Захиститися від описуваної негативної ситуації шляхом отримання неповнолітньою особою згоди на емансипацію від органу опіки та піклування також не завжди можливо (ч. 3 ст. 35 ЦК України). Враховуючи негативне сімейне оточення підлітка, органи опіки та піклування нерідко побоюються брати на себе відповідальність, а тому також відмовляють у наданні цієї згоди. Отже, для неповнолітньої особи таким чином може бути створена патова в правовому розумінні

ні ситуація, оскільки чинне законодавство не передбачає судового захисту подібного інтересу. Так, ч. 3 ст. 35 ЦК України відкидає можливість звернення неповнолітніми особами до суду з підстав ненадання їхніми батьками (усиновлювачами), піклувальниками або органами опіки та піклування згоди на здійснення підприємництва. Норми глави 3 розділу IV («Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності») ЦПК України також не передбачають для неповнолітніх, які бажають займатися підприємницькою діяльністю, можливості звернення до суду в порядку окремого провадження щодо надання їм повної дієздатності. Зокрема, ст. 302 ЦПК України, встановлюючи вимоги до заяви за даною категорією справ, не згадує неповнолітніх, які мають намір здійснювати підприємство. Для судового захисту такого виду інтересу в неповнолітніх відсутня навіть цивільна процесуальна дієздатність (ст. 47 ЦПК України). На наше переконання, зазначений стан цивільного та цивільного процесуального законодавства України необґрунтовано та несправедливо обмежує неповнолітніх осіб у доступі до правосуддя.

З огляду на вищенаведене, пропонується внести відповідні зміни до ЦК України та ЦПК України, аби легітимно закріпити можливість неповнолітніх фізичних осіб, яким виповнилося шістнадцять років і які бажають займатися підприємницькою діяльністю, захистити в судовому порядку свій інтерес щодо отримання повної дієздатності. (До речі, подібні пропозиції вже висувалися науковцями [8, с. 116]). Тільки суд, як спеціалізований правозастосовний державний орган, у якого в арсеналі є відомий набір процесуального інструментарію, спроможний досить об'єктивно визначити доцільність надання певній неповнолітній особі повної цивільної дієздатності з метою здійснення нею підприємницької діяльності. При цьому таке надання повної цивільної дієздатності є правом суду, а не обов'язком.

Суд має дослідити низку обставин, аби емансипація неповнолітньої особи за описуваної ситуації набула правової обґрунтованості. Тож таке надання повної дієздатності скоріше буде винятковим, ніж матиме загальний характер. Цим самим встановлюватиметься баланс між приватним інтересом неповнолітньої особи щодо її емансипації та публічним інтересом суспільства стосовно недопущення до цивільного обігу соціально та юридично незрілих суб'єктів.

Українськими дослідниками проблем емансипації висловлено цілком слушні пропозиції про необхідність застосован-

ня структурного підходу щодо визначення юридико-соціальної зрілості неповнолітніх осіб. Пропонується оцінювати рівень зрілості неповнолітнього за двома основними критеріями: психосоціальним і майновим [6, с. 298; 8, с.116]. Психосоціальний критерій дозволяє оцінити характер формування неповнолітньою особою волі та адекватного її зовнішнього вираження (волевиявлення); здатність протистояти зовнішньому протиправному тиску під час формування волі та волевиявлення; здатність усвідомлювати значення власних актів поведінки та поведінкових актів інших тощо. З цього приводу доречно буде залучення до названої оцінки спеціалістів у галузі підліткової психології [12, с. 727-728]. Майновий критерій, як це випливає з його назви, покликаний визначити майновий стан неповнолітньої особи, аби оцінити перспективи її участі в підприємницьких правовідносинах. Додамо, що висновки за другим критерієм мають корелюватися з інформацією про психосоціальні якості неповнолітньої особи, зокрема щодо відсутності в неї схильності до марнотратства.

Встановлення зазначених обставин пов'язане з обов'язковим залученням до справи батьків чи інших законних представників неповнолітньої особи, а також органів опіки та піклування. Батьки (інші законні представники), органи опіки та піклування мають висловити в судовому засіданні свою позицію щодо відмови в наданні згоди на емансипацію неповнолітньої особи. У разі потреби судом можуть бути вимагані докази того, що претендент на емансипацію не перебуває на психіатричному та наркологічному обліку. З метою отримання повної та достовірної інформації про особисті якості неповнолітньої особи доречно отримати характеристики з навчально-виховних чи інших закладів, де така особа перебуває (перебувала), опитати свідків. Отже, як зазначалося вище, суд володіє найбільш широким набором процесуального інструментарію для встановлення необхідних фактичних обставин з метою прийняття рішення про надання неповнолітній особі повної дієздатності. Ще раз підкреслимо, що ніякого автоматизму в прийнятті судом рішення про надання повної дієздатності неповнолітній особі за розглядуваних у цій статті обставин бути не може. Емансипація зазначених осіб стане можливою тільки за умови врахування всіх обставин, що підтверджуватимуть психічну, соціальну, а значить і юридичну зрілість претендента на емансипацію.

Висновок.

Легітимне закріплення в цивільному та цивільному процесуальному законодавстві України права неповнолітніх осіб на судовий захист свого інтересу (щодо емансипації з метою здійснення підприємницької діяльності) відповідає загальноєвропейській тенденції розширення доступу людини до правосуддя. Вважаємо, що жодних політико-правових чи інших перепон для цього в Україні немає.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435 IV. (Дата оновлення: 09.03.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.04.2018).
2. Цивільний процесуальний кодекс України : в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017. (Дата оновлення: 24.02.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 19.04.2018).
3. Бермічева О. В. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності – відображення реалій життя / О. В. Бермічева // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 6 (15). – С. 81-89.
4. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Особливості відкриття провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності / Н. Л. Бондаренко-Зелінська // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1(29). – С. 60-64.

5. Веприк Ю. І. Проблеми судового розгляду цивільних справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності / Ю. І. Веприк, І. В. Жукевич // Науково-інформаційний вісник. Право. – 2014. – № 10. – С. 132-138.

6. Д'ячкова Н. А. Емансипація неповнолітніх за цивільним законодавством України / Н. А. Д'ячкова, Є. С. Кугот // Право і безпека. – 2012. – № 3 (45). – С. 297-301.

7. Жилинкова І. В. Правовые аспекты эмансипации несовершеннолетних / И. В. Жилинкова // Проблемы законности. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. 2000. – Вип. 41. – С. 75-80.

8. Міщенко М. В. Умови та порядок надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності / М. В. Міщенко // Право та інноваційне суспільство. – 2015. – № 1 (4). – С. 114-119.

9. Світлична О. Г. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в порядку цивільного судочинства / О. Г. Світлична // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 4 (92). – С. 35-41.

10. Фурса В. В. Деякі проблемні питання щодо надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності / В. В. Фурса // Порівняльне аналітичне право. – 2016. – № 4. – С. 111-113.

11. Чорна Ж. Л. Надання фізичній особі повної цивільної дієздатності / Ж. Л. Чорна // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2 (22). – С. 190-194.

12. Курс цивільного процесу : підручник / Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Харків: Право, 2011. – 1352 с.

Предметом рассмотрения данной статьи является проблема судебной защиты интересов несовершеннолетних лиц относительно предоставления им полной дееспособности, когда они намерены заниматься предпринимательской деятельностью. Указывается на необходимость закрепления в законодательстве Украины норм, которые определяли бы право несовершеннолетних лиц обращаться в суд с требованием о предоставлении им полной дееспособности при условии отсутствия согласия на это законных представителей, а также органов опеки и попечительства.

Ключевые слова: эмансипация несовершеннолетних, дееспособность несовершеннолетних, предпринимательская деятельность несовершеннолетних.

The subject of consideration of the present article is the problem of judicial protection of minors' interests in respect of providing them with the full legal capacity when they intend to conduct the entrepreneurial activity. It is pointed out the necessity of fixation in the Ukrainian legislation the regulations establishing the right of the minors to apply to court with the demands to provide them with the full legal capacity upon condition of absence the consent of guardians as well as child protection services.

Key words: minors' emancipation, minors' legal capacity, conducting the entrepreneurial activity by minors.

